

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

КРУК СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ

УДК 37.032:614.842.83

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ОСОБОВОГО СКЛАДУ ПІДРОЗДІЛІВ
З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ**

13.00.07 – теорія та методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидат педагогічних наук

Тернопіль – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Козяр Михайло Миколайович,
Львівський державний університет безпеки
життєдіяльності, ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Сметанський Микола Іванович,
Хмельницький інститут соціальних
технологій Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»,
завідувач кафедри соціальної роботи;

кандидат педагогічних наук
Волошина Оксана Василівна,
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського,
старший викладач кафедри педагогіки.

Захист відбудеться 21 червня 2011 р. о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 58.053.01 у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка за адресою: каб. 30 (зала засідань), вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка за адресою: вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027.

Автореферат розіслано 19 травня 2011 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Ю. Й. Поліщук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У будь-якій професії типу «людина – людина» потрібно не лише володіти певними знаннями, уміннями і навичками, але й відповідними особистісними якостями. Серед чинників, які суттєво впливають на успішне виконання працівниками цивільного захисту професійних обов'язків, вагому роль відведено толерантності як регулятору взаємостосунків між членами підрозділів та місцевим населенням. Пояснити це можна, насамперед, тим, що професійна діяльність в екстремальних ситуаціях пов'язана з постійним високим фізичним та психологічним навантаженням; небезпекою для життя як особового складу, так і інших людей; управлінські та професійні рішення зазвичай приймаються в складних і нестабільних обставинах, коли існує дефіцит часу. За таких умов особливо важливими стають характер міжособистісних стосунків, згуртованість підрозділів, здатність швидко й уміло розв'язувати конфлікти, а висока моральність є прикладом для наслідування.

У настанові Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи щодо організації соціально-гуманітарної роботи з особами рядового і начальницького складу та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту зазначено, що на сучасному етапі суспільного життя відбувається зміна пріоритетів: оволодіння професійними знаннями і вміннями поступається професійному розвитку особистості. Тільки поєднання професійних знань, комунікативних умінь та професійно-моральних якостей працівників, зокрема порядності та толерантності, забезпечує успішну роботу органів цивільного захисту.

Проблема виховання особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій частково висвітлена у наукових працях, присвячених професійній підготовці фахівців МНС, зокрема: О. Альбоція, М. Варія, О. Зарічанського, О. Калашникова, М. Коваля, М. Козяра, М. Корольчука, І. Кочана, М. Кулешова, В. Купріянова, В. Могильченка, В. Пшеничного, О. Столяренка, О. Тимченка, Т. Ткаченка, О. Шадріна, С. Шашкевича.

Наукові пошуки із вирішення проблеми формування толерантної поведінки в освітній сфері здійснюються науковцями у багатьох напрямках. Зокрема, аналіз основних шляхів та умов виховання толерантності учнів загальноосвітніх шкіл здійснювали О. Байбаков, Г. Безюлева, Л. Бернадська, О. Волошина, О. Грива, О. Зарівна, Е. Койкова, М. Рожков, М. Сметанський, Г. Солдатова, П. Степанов, Л. Шайгерова, Г. Шеламова; студентів вищих навчальних закладів у процесі професійної підготовки – Т. Білоус, П. Комогоров, М. Перепеліцина, Г. Скок, О. Тодоровцева. Теоретичні аспекти формування толерантного середовища в навчальному закладі досліджувала І. Пчелінцева.

Аналіз цих робіт засвідчує, що акцент зроблено переважно на проблемі виховання толерантності учнівської та студентської молоді. Формування толерантності у представників

різних професій науковцями висвітлено недостатньо. Наявні теоретичні та методичні напрацювання не можуть бути механічно використані у процесі розвитку толерантності фахівців різних галузей без урахування специфіки їхньої діяльності. Серед наукових джерел не виявлено спеціальних робіт, присвячених дослідженню проблеми формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. Залишаються недостатньо з'ясованими зміст, форми і методи організації виховної роботи з особовим складом органів і підрозділів цивільного захисту, що негативно позначається на її результатах. Аналіз емпіричних досліджень засвідчує, що у 76 % працівників особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій низький і середній рівні сформованості толерантності.

Отже, актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження: **«Формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: дослідження є складовою програми науково-дослідної роботи кафедри практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України «Підвищення ефективності роботи пожежних-рятувальників в екстремальних умовах» (державний реєстраційний № 0110U000663). Тему дисертації затверджено Вченою радою Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України (протокол № 8 від 16.04.2008 р.) та Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 9 від 25.11.2008 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій.

Відповідно до мети дослідження визначено такі **завдання:**

1. Конкретизувати зміст, сутність і структуру толерантності як особистісно-професійної якості працівників підрозділів цивільного захисту.
2. Уточнити критерії та рівні сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій.
3. На основі запроєктованої моделі визначити педагогічні умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій.
4. Експериментально перевірити методику реалізації педагогічних умов формування досліджуваної якості військовослужбовців підрозділів МНС.

Об'єкт дослідження – моральне виховання особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій МНС України.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування толерантності фахівців підрозділів з надзвичайних ситуацій.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять:

– фундаментальні положення про формування толерантності в сучасному суспільстві (О. Асмолов, Р. Валітова, Б. Гершунський, В. Золотухін, О. Клепцова, П. Комогоров, В. Лекторський, З. Мубінова, Г. Солдатова, М. Уолцер);

– гуманістичні педагогічні концепції навчання та виховання (Ш. Амонашвілі, Н. Боритко, А. Маслоу, В. Маралов, К. Роджерс, В. Сітаров, В. Сухомлинський);

– положення теорії педагогіки толерантності (О. Асмолов, О. Байбаков, Г. Безюлева, М. Ковальчук, Ф. Малхозова, Б. Рієрдон, М. Рожков, Г. Солдатова, П. Степанов, Л. Шайгерова, Г. Шеламова, О. Шемякіна, С. Щеколдіна та інші);

– ідеї діалогічної взаємодії як основи толерантності (О. Асмолов, Н. Асташова, М. Бахтін, В. Біблер, М. Бубер, В. Лекторський, М. Золотухін, К. Поппер);

– теорія моделювання гуманістичних виховних середовищ (В. Караковський, Ю. Мануйлов, О. Мудрик, Л. Новікова, М. Рожков, Н. Селіванова, Г. Серіков);

– концепції самовиховання особистості (Г. Ковальов, Л. Рувинський, М. Сметанський, В. Сухомлинський);

– теоретичні розробки в галузі екстремальної психології і педагогіки (О. Альбоцій, М. Коваль, М. Козяр, М. Корольчук, В. Могильченко, В. Пшеничний, О. Тимченко, О. Шадрін);

– концептуальні положення міжнародних і загальнодержавних нормативних документів, у яких відображені проблеми демократизації та гуманізації всіх сторін життя сучасного суспільства і системи освіти («Декларація принципів толерантності», Конституція України, Закон України «Про освіту», положення Законів України «Про аварійно-рятувальні служби», «Про правові засади цивільного захисту», «Про цивільну оборону України», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру»; «Настанови щодо організації соціально-гуманітарної роботи з особами рядового і начальницького складу та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту»).

Досягненню мети і вирішенню поставлених завдань сприяло застосування комплексу **методів дослідження**, які уможливають здійснення взаємоперевірки та доповнюють одні одних:

теоретичні (порівняльний аналіз філософської, соціологічної, педагогічної, психологічної літератури з досліджуваної проблеми; аналіз і узагальнення педагогічного досвіду формування толерантності) для визначення концептуальних засад дослідження, уточнення сутності та змісту формування толерантності працівників цивільного захисту;

емпіричні (педагогічне спостереження, анкетування, тестування, інтерв'ю, бесіда, метод експертних оцінок, самооцінювання) для вивчення сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій; педагогічний експеримент за спеціально розробленою методикою для перевірки теоретично обґрунтованих педагогічних умов формування досліджуваної якості;

статистичні методи (кількісна та якісна обробка даних, отриманих під час експерименту) з метою аналізу досліджуваного явища.

Експериментальною базою дослідження були підрозділи з надзвичайних ситуацій Рівненської області (Рівненський РВ ГУ МНС України в Рівненській області, Дубнівський РВ ГУ МНС України в Рівненській області, Костопільський РВ ГУ МНС України в Рівненській області). У педагогічному експерименті взяли участь 450 фахівців цивільного захисту: 234 бійці експериментальних та 216 працівників контрольних груп.

Наукова новизна і теоретична значущість отриманих результатів дослідження полягає в тому, що *уперше*:

- *науково обгрунтовано та експериментально перевірено* педагогічні умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій: спрямованість соціально-гуманітарної роботи на розвиток толерантності як особистісно-професійної якості фахівців цивільного захисту; забезпечення активної толерантної діалогічної взаємодії між членами підрозділів МНС; створення толерантного виховного середовища;

- *запроектовано* модель формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, яка відображає взаємозв'язок цільового, змістового, діяльнісного та результативного блоків.

У процесі дослідження *конкретизовано* сутність толерантності як особистісно значущої якості фахівців цивільного захисту та її структурні компоненти (пізнавальний, почуттєвий, інструментальний);

- *уточнено* критерії (когнітивний, емоційний, поведінковий) та рівні (пасивний, активно-ситуативний, активний) сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій;

- *подальшого розвитку набули* зміст, форми і методи соціально-гуманітарної роботи з формування моральних якостей працівників цивільного захисту.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в розробці методики реалізації педагогічних умов формування толерантності під час організації соціально-гуманітарної роботи з особовим складом підрозділів з надзвичайних ситуацій. Теоретичні напрацювання та розроблені методичні рекомендації з формування толерантності працівників цивільного захисту використовувалися у виховній роботі з представниками інших професій, а також у процесі підготовки фахівців у вищих навчальних закладах МНС України.

Результати дослідження **впроваджено** у процес соціально-гуманітарної роботи з особовим складом підрозділів з надзвичайних ситуацій Рівненської області (довідка № 378-Д / 2101 від 28. 12. 2010 р.), Рівненського РВ ГУ МНС України в Рівненській області (довідка № 1713 від 28. 12. 2010 р.), Дубнівського РВ ГУ МНС України в Рівненській області (довідка № 2107/ 210 від

28. 12. 2010 р.), Костопільського РВ ГУ МНС України в Рівненській області (довідка № 1599 від 28. 12. 2010 р.).

Вірогідність та аргументованість результатів дослідження забезпечено методологічними та теоретичними дослідженнями, опорою на сучасні дані наук (філософії, педагогіки, психології тощо) та нормативні документи, вибором методів, адекватних цілям і завданням дослідження, поетапним характером експериментальної роботи, поєднанням якісного та кількісного аналізу експериментальних результатів; багаторічним досвідом роботи здобувача у підрозділах з надзвичайних ситуацій Рівненського районного та обласного відділів ГУ МНС України в Рівненській області.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації викладено у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях: «Політ-2010. Сучасні проблеми науки» (Київ, 2010 р.); «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2010); «Новітні наукові дослідження – 2011» (Софія, Болгарія, 2011); усеукраїнських науково-практичних конференціях: «Педагогічне проектування як засіб становлення і розвитку ключових компетентностей суб'єктів освітнього простору» (Запоріжжя, 2010); «Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери» (Хмельницький, 2010); «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації» (Хмельницький, 2011). Положення, висновки, рекомендації та результати дослідження доповідалися на кафедрі практичної психології та педагогіки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності МНС України.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у 8 одноосібних публікаціях, з яких 7 – у фахових виданнях, а також в одних методичних рекомендаціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені логікою наукового пошуку. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, проміжних і загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (247 найменувань). У дисертації вміщено 8 таблиць, 9 рисунків. Загальний обсяг роботи – 203 сторінки, основний зміст дисертації викладено на 170 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій; окреслено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження; аргументовано наукову новизну й практичне значення; представлено відомості про апробацію та впровадження отриманих результатів.

У першому розділі **«Формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій як соціально-педагогічна проблема»** охарактеризовано «толерантність» як соціальне і психолого-педагогічне поняття; визначено його концептуальні позиції; проаналізовано роль толерантності у професійній діяльності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій; визначено критерії, показники та рівні сформованості у працівників

цивільного захисту.

Аналіз наукової літератури свідчить, що зміст поняття «толерантність» дотепер чітко не визначений, а тому залишається дискусійним; не набув чіткого статусу та має досить широкий діапазон інтерпретацій, оскільки через свою різнобічність є об'єктом вивчення різних наук: біології, медицини, лінгвістики, філософії, політології, етики, психології, педагогіки.

На основі лінгвістичного аналізу терміна «толерантність» доведено, що немає єдиного перекладу латинського поняття «tolerantia». Розуміння толерантності дещо відмінне у різних народів залежно від їхнього історичного досвіду. Найпоширенішим визначенням є терпіння, терпимість, поблажливість, здатність приймати інші думки (О. Клепцова). Більшість учених (О. Асмолов, В. Глебкін, Г. Солдатова, Л. Шайгерова) вважає, що ці поняття не тотожні, оскільки «толерантність» має більш яскраву активну спрямованість.

У філософському розумінні толерантність означає доброзичливе ставлення до індивідуальних та групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Проблема толерантності пов'язана з плюралізмом і є альтернативою однодумності, кон'юнктурної ідеології авторитарного мислення. Ідея толерантності виходить за межі проблеми формування толерантної свідомості і пов'язана з процесом формування толерантного суспільства (В. Гараджа). Охарактеризовано чотири можливі моделі толерантності: толерантність як байдужість; толерантність як неможливість взаєморозуміння; толерантність як поблажливість; толерантність як розширення власного досвіду та критичний діалог (В. Лекторський).

У «Декларації принципів толерантності», основному міжнародному документі, прийнятому ООН в 1995 році, толерантність визначено як повагу, прийняття і розуміння всього розмаїття культур, форм самовираження та прояву людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думок, совісті, переконань, активне ставлення до дійсності на основі визнання універсальних прав і свобод людини.

Толерантність визначають як сутнісну характеристику цілісності особистості (О. Асмолов, Р. Валітова, П. Ніколсон, В. Тишков, М. Уолцер), як суспільно значущу цінність (Г. Бардієр, В. Гараджа, С. Ільїнська, В. Лекторський, М. Мчедлов), як категорію стосунків, ставлень (О. Клепцова, В. Маралов, В. Сітаров). Її розглядають у системі ціннісно-цільових пріоритетів освіти (О. Асмолов, Б. Гершунський), як «принцип функціонування культури» (О. Асмолов, В. Золотухін). Проблеми міжетнічної толерантності вивчають О. Грива, О. Петрицький, Г. Солдатова, Л. Шайгерова, О. Хухлаєв; релігійної – У. Джеймс, Дж. Кофті, В. Новік.

Антропологічний підхід до характеристики поняття «толерантність» виявлено в дослідженнях Р. Валітової, В. Тишкова, П. Ніколсона, М. Уолцера. Науковці визначають його як сутнісну характеристику цілісності людини, що виражає самовизначеність, самоцінність і самоідентичність особистості. Толерантність вирізняється відмовою від монополії на знання

моральної істини; припускає усвідомлення того, що світ і соціальне середовище є багатомірними (В. Тишков); взаємопов'язана із соціальною активністю (В. Петрицький). Толерантна людина відмовляється від використання власної сили проти іншої людини (П. Ніколсон).

Методологічною основою толерантності є дослідження з гуманістичної психології. Насамперед, це праці М. Бубера (толрантність як невід'ємна частина діалогу між «Я» і «Ти»); А. Маслоу (у контексті теорії «здорової особистості»); Г. Оллпорта (шляхи особистісного розвитку: толерантний та інтолерантний); В. Братченка (сформульовано вихідні положення побудови психології міжособистісної толерантності); М. Бахтіна (діалогічна концепція).

У педагогіці толерантність характеризують як особистісну якість, ознаку гуманної людини, один з принципів гуманістичного виховання. Велике значення для розуміння толерантності як педагогічної категорії має педагогічна спадщина В. Сухомлинського. Він першим з радянських педагогів звернувся до проблеми формування духовності школяра, створив у школі виховне середовище на засадах істини, добра, краси. Згодом ці ідеї розвивали Ш. Амонашвілі, І. Волков, Є. Ільїн, С. Лисенкова у «педагогіці співробітництва», «педагогіці успіху», «педагогіці діалогу». Терпимість і толерантність як психолого-педагогічні категорії вивчають у «Психології і педагогіці ненасилля», біля витоків якої стояли В. Маралов, В. Сітаров.

Виховання толерантної особистості є одним з важливих напрямків розвитку сучасної концепції особистісно орієнтованої освіти, оскільки відображає ціннісні пріоритети, моделює поведінкові рішення, підкреслює стійкість і терпиме ставлення особистості до поглядів і вчинків інших людей. Таке виховання спрямоване на пізнання та перетворення навколишнього світу та самого себе (О. Асмолов, Г. Асташова, Г. Безюлева, Т. Болотіна, О. Волошина, Б. Вульфів, Б. Гершунський, О. Грива, М. Міріманов, Б. Рієрдон, М. Сметанський, П. Степанов, О. Тишков, О. Тодоровцева, В. Шалін, Г. Шеламова та інші).

У дослідженні толерантність визначено як інтегровану якість особистості, що формується в професійній і позапрофесійній діяльності людини під час діалогічної взаємодії; характеризується ціннісним ставленням до об'єктів і явищ навколишньої дійсності. Вона сприяє формуванню настанови на певний тип стосунків, що виявляється в поведінці людини, ґрунтується на співпереживанні, яке призводить до з'ясування мети вчинків протилежної сторони, мотивації та думок. Непогодження з поглядами, поведінкою партнера передбачає існування іншої думки, але при цьому зберігається внутрішній спокій, самоповага. Толерантність не допускає потурання, відмови від критики, а проявляється в активному пошуку спільних позицій та можливостей вибору взаємоприйнятних суджень та дій.

Для визначення напрямів педагогічної діяльності з формування толерантності працівників МНС необхідно врахувати особливості роботи в умовах надзвичайних ситуацій. Професійно-екстремальна діяльність цих фахівців відбувається у середовищі, яке містить сукупність

психотравмувальних чинників, у ситуації невизначеності, інтенсивності, в умовах дефіциту часу та відсутності повної інформації. Робота потребує мобілізації фізичних і психологічних адаптивних механізмів людини. Екстремальна ситуація формує стратегію поведінки, яка характеризується розподілом уваги між контролем за поточним станом керованого об'єкта та виробленням нового, адекватного ситуації, плану та способів дій.

В умовах надзвичайних ситуацій важливу роль відіграє характер міжособистісних стосунків, який суттєво впливає на функціональний стан та безпечну діяльність фахівців. У зв'язку з цим належну увагу потрібно приділити підтримці сприятливої групової атмосфери та групової сумісності. Толерантність доцільно розглядати як фактор професійної соціалізації працівників цивільного захисту.

Аналіз наукових досліджень засвідчує, що в толерантності як цілісному особистісному утворенні можна виділити три компоненти: пізнавальний (знання про толерантність і толерантну поведінку, її переваги; формування уявлень про прийоми, способи, стратегії толерантної взаємодії; усвідомлене бажання відповідати представленим взірцям); почуттєвий – емоційна складова (гуманність, вміння бачити в людині позитивне, симпатія, емпатія, любов, милосердя, терпимість, свобода, відповідальність, упевненість у собі, почуття гумору); інструментальний – прояв толерантності в поведінці (навички ведення конструктивного діалогу, вміння співпрацювати, прагнення до взаєморозуміння, знаходження необхідної стратегії поведінки у стресових ситуаціях).

Охарактеризовані компоненти толерантності відповідають професійно-особистісним характеристикам працівників цивільного захисту, а саме: сформованості соціально-моральних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з представниками інших етнічних, соціальних верств населення; спроможності нестандартно вирішувати проблеми, виконувати завдання (орієнтація на пошук декількох варіантів вирішення); здатності до швидкої зміни стратегії або тактики поведінки з урахуванням складних обставин.

На основі охарактеризованих компонентів толерантності уточнено критерії та показники оцінки розвитку толерантності. Така діагностика необхідна для організації дослідно-експериментальної роботи та розробки моделі формування толерантності фахівців МНС.

Основними показниками розвитку когнітивного критерію толерантності є: знання про способи взаємодії між людьми в різних ситуаціях (у тому числі у професійній сфері) для запобігання або пом'якшення наслідків деструктивних конфліктів; знання про співвідношення та значущість власної професійної діяльності з процесами, що відбуваються в житті суспільства, про вплив професійної діяльності на особистість. Показниками розвитку емоційного критерію визначено: розуміння об'єктивної необхідності толерантності як особистісно-професійної якості працівника цивільного захисту, що сприяє саморозвитку, самореалізації та актуалізації

особистості, соціальній адаптованості; терпимість до оточення; вміння проявляти емпатію, пристосовуватися до партнера для досягнення загальної мети; упевненість у собі; вміння бачити в людині позитивне. Показники розвитку поведінкового критерію: використання позитивної лексики в мові; прояв доброзичливості під час спілкування в міміці та жестах; побудова конструктивного діалогу; вміння організувати співробітництво, позитивно взаємодіяти; наявність самовладання; контроль над своїми вчинками та діями.

У дослідженні охарактеризовано три рівні сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, а саме: низький (пасивний), середній (активно-ситуативний) і високий (активний).

Для низького (пасивного) рівня характерні обмеженість та безсистемність знань про толерантність. Оцінювання об'єктів взаємодії є дещо необ'єктивним, упередженим. У системі цінностей недостатньо виражена толерантна складова. Має місце низький рівень розвитку емпатійних здібностей та схильність до силових форм розв'язання конфлікту або повний вихід з конфліктної ситуації, пов'язаний з униканням взаємодії. Немає орієнтації на пошук компромісних рішень. Толерантне ставлення є випадковим, несистематичним.

Середній (активно-ситуативний) рівень характеризується наявністю певних знань про толерантність і способи толерантної поведінки. Під час оцінювання об'єктів взаємодії спостерігається сильний вплив суб'єктивних і об'єктивних факторів. У системі особистісних цінностей толерантна складова виражена досить яскраво, проте у міжособистісній взаємодії ці установки виявляються зрідка. Помітним є ставлення до толерантності як позитивної якості особистості; емоційну стабільність порушують певні прояви емоційної нестійкості. Здібності, уміння та навички толерантної поведінки розвинені нерівномірно, діапазон їхнього прояву коливається від низького до високого. Загалом, толерантна поведінка на практиці не має систематичного характеру.

Високий (активний) рівень характеризується глибокими знаннями про способи толерантної взаємодії. Оцінка об'єктів такої взаємодії об'єктивна, не піддається впливу стереотипів. Толерантність займає визначальну позицію в системі особистісних цінностей. Особистісні прояви, що лежать в основі емоційного критерію, мають стійкий стабільний характер. Здібності, уміння та навички толерантної поведінки добре розвинені і домінують у практичній діяльності.

За результатами констатувального етапу дослідження виявлено, що 24% особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій мають високий рівень сформованості толерантності, 49% – середній, 27% – низький. Ці дані засвідчили, що питанням формування толерантності не надається належної ваги у професійній підготовці фахівців цивільного захисту.

У другому розділі **«Обґрунтування та експериментальне дослідження педагогічних умов формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій»**

представлено модель формування толерантності фахівців МНС; обґрунтовано педагогічні умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій; розкрито методику реалізації запропонованих педагогічних умов; проаналізовано результати педагогічного експерименту.

Процес формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій зображений у моделі (рис. 1). В основу її розробки було покладено розуміння сутності, структури та змісту досліджуваного процесу як цілеспрямованого, спеціально та поетапно організованого, зміст і методичне забезпечення якого дало змогу отримати позитивну динаміку сформованості пізнавального, почуттєвого та інструментального компонентів толерантності.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури дав змогу виокремити умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, а саме: спрямованість соціально-гуманітарної роботи на розвиток толерантності як особистісно-професійної якості фахівців цивільного захисту; забезпечення активної толерантної діалогічної взаємодії між членами підрозділів МНС; створення толерантного виховного середовища.

Формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій передбачає цілеспрямовану систематичну організацію соціально-гуманітарної роботи. Аналіз толерантності як професійно значущої якості в особового складу підрозділів МНС дав змогу виокремити аксіологічний та особистісно-діяльнісний підходи у її формуванні.

Використання технологій, які ґрунтуються на діалоговій взаємодії, роблять їх ефективним засобом розвитку толерантності та формування толерантної свідомості. Встановлено, що під час діалогу з'являється можливість обговорювати етичні питання, обмінюватися думками, висувати гіпотези, оцінювати можливі їхні наслідки. Окреслені навички сприяють розвитку вмінь організувати цілеспрямовані та результативні дискусії, критичний діалог, що є невід'ємним атрибутом толерантності, виступаючи одним із проявів її у дії.

Важливою умовою формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій є створення толерантного виховного середовища, тобто організації взаємостосунків усіх суб'єктів педагогічного процесу, побудованих на принципах толерантності, які, з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – основою, зразком морального виховання підлеглих.

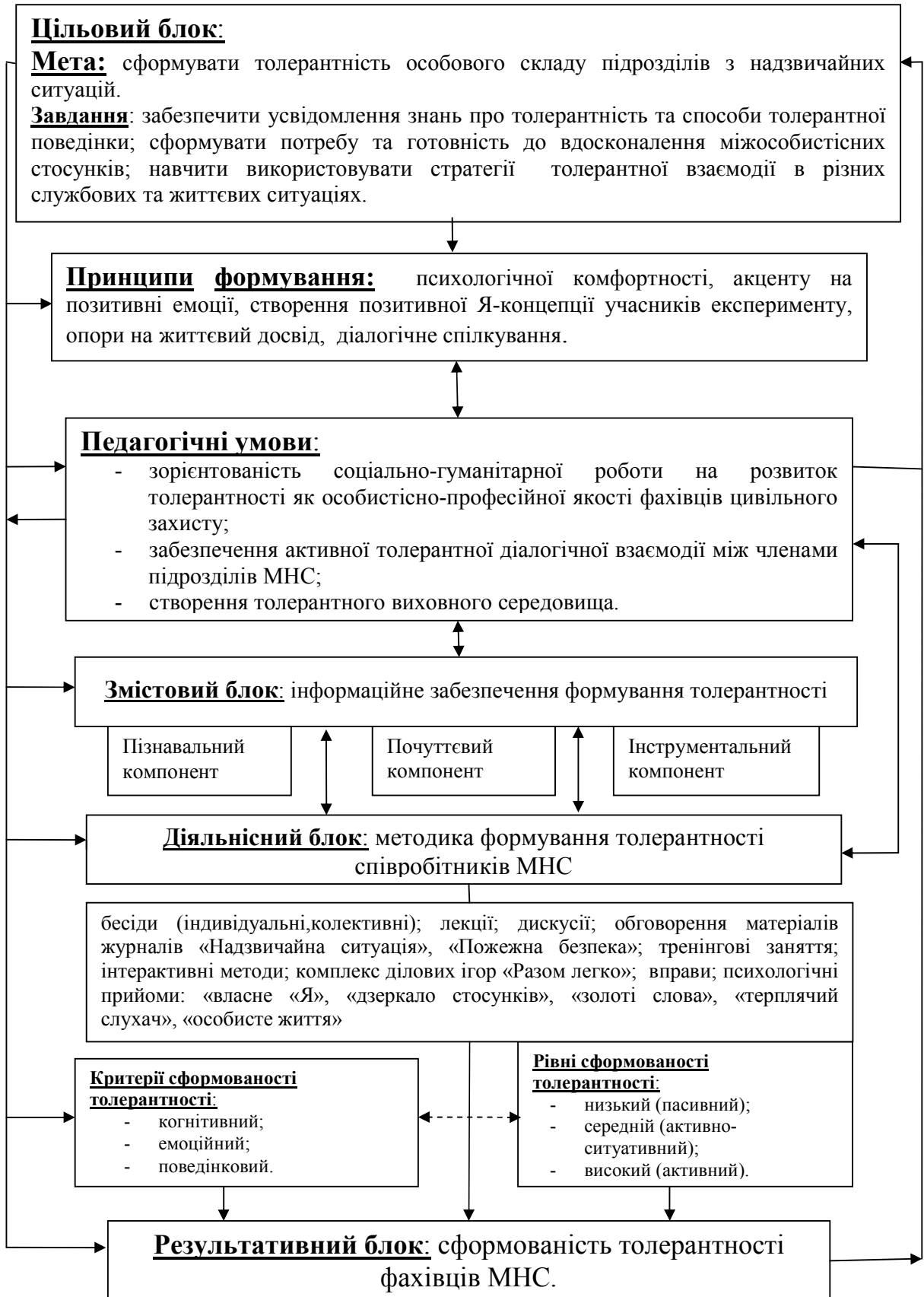

Рис. 1. Модель формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій

Обґрунтовані педагогічні умови покладено в основу експериментальної методики формування толерантності працівників цивільного захисту, дослідна перевірка якої тривала протягом трьох років на базі підрозділів з надзвичайних ситуацій Рівного і Рівненської області. Всього педагогічним експериментом було охоплено 450 фахівців цивільного захисту. Для проведення формувального експерименту відібрано три експериментальних (234 бійці) та три контрольних (216 працівників) підрозділи з надзвичайних ситуацій. Визначені підрозділи характеризувалися приблизно однаковими показниками за складом, віком, вихідним рівнем сформованості толерантності. У контрольних підрозділах виховну роботу з працівниками здійснювали за традиційною методикою. В експериментальних – реалізовували обґрунтовані педагогічні умови формування толерантності особового складу працівників МНС.

Для реалізації визначених педагогічних умов розроблено поетапну навчальну методику «Толерантність у діяльності співробітника МНС», що базувалася на принципах: психологічної комфортності, акценту на позитивні емоції, створення позитивної Я-концепції учасників експерименту, опори на життєвий досвід, діалогічне спілкування.

У методиці було припущено, що процес формування толерантності особистості буде ефективним, якщо в учасників експерименту виникає усвідомлення значущості, необхідності толерантності у міжособистісних стосунках, у розв'язанні конфліктів, в умовах надзвичайних ситуацій; забезпечується організація спільної діяльності, у якій виявляються різні інтереси, позиції, установки працівників МНС; створюються умови вибору варіантів розв'язання проблемних ситуацій.

На заняттях були розглянуті такі питання: походження та становлення сучасного значення терміна «толерантність», основні наукові підходи до його вивчення; толерантність в історії людства; принцип толерантності та права людини; нормативно-правова база толерантності; сучасні проблеми людства та трансформація цінностей; професійні та особисті цінності співробітників органів МНС; місце толерантності в роботі працівника цивільного захисту; конфлікт у житті людини та професійній діяльності співробітника органів цивільного захисту; основні якості толерантної особистості.

Запропонована методика формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій побудована на основі доцільного поєднання сукупності організаційних форм роботи, а саме: лекцій, бесід, дискусій, занять-практикумів, тренінгових занять, ігор, вправ. Для активізації учасників групової дискусії використовували прийоми на зразок: висловлювання по колу, за годинниковою стрілкою, проти стрілки; прийом естафети; висловлювання за певний проміжок часу; прийом «мозкової атаки». На заняттях було використано медіаматеріали з інформаційно-освітнього ресурсу «Теорія та практика толерантності» (<http://psytolerance.info>).

Продуктивним методом виховної роботи були бесіди («Мистецтво спілкування», «Риси

толерантної та інтолерантної особистості» та інші), під час яких з'ясовувалися розбіжності в поглядах на певні моральні проблеми, виникала можливість перетворити їх на предмет детального аналізу та рефлексії. Дискурси проводили з метою формування самоконтролю, розвитку логічного та критичного мислення, значущих якостей фахівців, таких як партнерська взаємодія, уміння вести толерантну дискусію.

Під час проведення педагогічного експерименту значної уваги було приділено організації тренінгу міжособистісного спілкування. Тренінг використано, з одного боку, як засіб створення умов для саморозкриття учасників і самостійного розв'язання проблем, а з іншого – як форму передачі знань і розвитку вмінь та навичок толерантності. Тренінгові заняття організовували як моделі різноманітних життєвих ситуацій спілкування. У процесі тренінгу формували навички міжособистісної взаємодії.

В експериментальних групах практикували проведення різноманітних ділових ігор. Під час гри демонстрували конкретний поведінковий еталон, який пізніше обговорювали; враховували, що здатність включатися в гру не пов'язана з віком людини. Вправи з формування толерантності сприяли підвищенню здатності до емпатії та рефлексії, корегували інтолерантні та конфліктогенні стереотипи.

Особлива увага приділялась самовихованню толерантності. З цією метою учасники експерименту були ознайомлені з рекомендаціями щодо розробки програми самовиховання. Толерантність, сформована за допомогою самовиховання, є основою особистості.

Реалізація запропонованої методики передбачала також роботу з командирами підрозділів. З цією метою проводили бесіди про важливість сформованості толерантності як особистісно-професійної якості працівників цивільного захисту. Звертали увагу командирів на важливість систематичного та усвідомленого використання психологічних прийомів: «власне ім'я», «дзеркало стосунків», «золоті слова», «терплячий слухач», «особисте життя»; це дало змогу суттєво зміцнити власний авторитет серед підлеглих, позитивно позначилось на морально-психологічному кліматі колективу. Було підготовлено поради командирам щодо ефективного проведення занять з елементами дискусії.

Під час експериментальної роботи виокремлено тенденцію щодо спільного, колективного морального розвитку під час комунікативної взаємодії. Це допомагало формувати сприятливий соціально-психологічний клімат, що є основою створення толерантного простору, у якому реалізуються виділені нами педагогічні умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій.

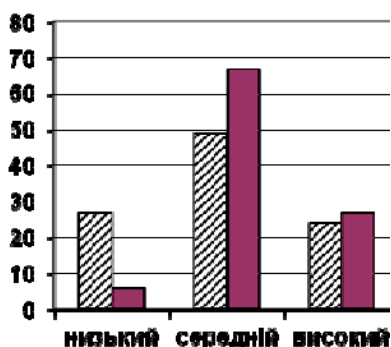
Ефективність процесу формування толерантності курсантів перевіряли за допомогою методики діагностики комунікативної толерантності В. Бойка, експрес-опитувальника «Індекс толерантності» (Г. Солдатової, О. Кравцової, О. Хухлаєва, Л. Шайгерової).

Як засвідчують здобуті експериментальні дані, відбулися позитивні зміни в розвитку толерантності особового складу експериментальних підрозділів. Учасники експерименту набули навичок комунікативної толерантності, яка відіграє роль фактора стабілізації в процесі формування позитивної комунікативної настанови. В особового складу контрольних підрозділів також відбулися зміни розвитку толерантності, проте вони не досягають рівня статистичної значущості.

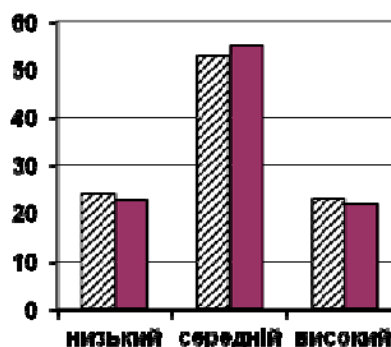
Застосування непараметричного критерію Вілкоксона засвідчило, що зміни рівнів комунікативної толерантності особового складу експериментальних підрозділів мають статистично достовірний характер ($\alpha=0,05$).

Динаміка рівнів сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій представлена гістограмою (рис. 2).

Експериментальні підрозділи

Контрольні підрозділи

 До експерименту
  Після експерименту

Рис. 2. Динаміка розвитку сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій на початку і в кінці експерименту.

Формувальний етап експерименту підтвердив ефективність обґрунтованих педагогічних умов формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. Зокрема, в експериментальних підрозділах кількість працівників з високим рівнем толерантності зросла з 24% до 27% (на 3%). Одночасно з 49% до 67% (на 18%) збільшилася кількість працівників з середнім рівнем, з 27% до 6% (на 21%) – зменшилася кількість особового складу з низьким рівнем толерантності. У контрольних підрозділах не відбулося суттєвих змін у рівнях сформованості толерантності, хоча помітні деякі незначні позитивні зміни. Вони пов'язані з загальним розвитком та зростанням професійної зрілості працівників підрозділів цивільного захисту.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Виконання завдань аварійно-рятувальними підрозділами МНС в екстремальних умовах виникнення надзвичайних ситуацій характеризуються наявністю і негативним впливом широкого спектра несприятливих, загрозливих факторів. Ефективність професійної діяльності особового складу залежить від згуртованості підрозділів, від характеру міжособистісних стосунків. Актуальною стає проблема формування толерантності як особистісно-значущої та професійно важливої якості фахівців цивільного захисту.

1. Толерантність – це багатоаспектне поняття, що є предметом вивчення багатьох наук: біології, медицини, філології, філософії, політології, етики, психології, педагогіки. У дослідженні толерантність визначено як інтегровану якість особистості, що виникає в професійній та позапрофесійній діяльності людини у процесі діалогічної взаємодії; характеризується ціннісним ставленням до інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної приналежності, поглядів і звичок. Вона становить настанову на певний тип стосунків, що виявляється в поведінці людини. Толерантність ґрунтується на співпереживанні, яке приводить до з'ясування мети вчинків протилежної сторони; не передбачає потурання, не припускає відмову від критики, а виявляється в активному пошуку спільних позицій та можливості вибору взаємоприйнятних суджень та дій.

Доведено, що толерантність є важливою особистісно-професійною рисою працівників цивільного захисту, яким у своїй діяльності необхідно володіти витримкою та самовладанням, в екстремальних ситуаціях зберігати за собою визначальне положення, постійно контролювати власну поведінку, продумувати дії, бути розважливими і спокійними, чуйними та уважними до оточення.

2. Толерантність – складне цілісне утворення, що передбачає взаємозв'язок пізнавального, почуттєвого та інструментального структурних компонентів. Основними складниками пізнавального компоненту є знання про толерантність і толерантну поведінку, її переваги та формування уявлень про прийоми, способи, стратегії толерантної взаємодії; почуттєвого компоненту – гуманність, вміння бачити в людині позитивне, симпатія, емпатія, любов, милосердя, терпимість, свобода, відповідальність, упевненість у собі, почуття гумору. Інструментальний компонент – це прояв толерантності в поведінці. Його складниками є навички ведення конструктивного діалогу, вміння співпрацювати, прагнення до взаєморозуміння, знаходження необхідної стратегії поведінки у стресових ситуаціях.

3. На основі компонентів толерантності уточнено критерії виявлення рівнів сформованості толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, якими є: когнітивний (знання про толерантність, про способи взаємодії між людьми в різних ситуаціях (у тому числі у професійній сфері) з метою запобігання або пом'якшення наслідків деструктивних конфліктів;

знання про співвідношення та значущість власної професійної діяльності з процесами, що відбуваються в житті суспільства, про вплив професійної діяльності на особистість); емоційний (відсутність стереотипів, гнучкість і критичність мислення; розвиненість емпатії, емоційна стабільність, доброзичливість, терпимість, співпереживання іншій людині, здатність до рефлексії, усвідомлення власних переживань); поведінковий (використання позитивної лексики, прояв доброзичливості під час спілкування через міміку та жести, уміння вести діалог, можливість домовлятися та взаємодіяти з іншими, конструктивна поведінка в напружених ситуаціях).

Уточнено рівні сформованості толерантності фахівців цивільного захисту: низький (пасивний), середній (активно-ситуативний), високий (активний).

4. Розроблено модель формування толерантності працівників МНС, ефективність якої перевірено та підтверджено під час проведення дослідно-експериментальної роботи. Модель формування толерантності бійців цивільного захисту у процесі проведення соціально-гуманітарної роботи представлена цільовим, змістовим, діяльнісним і результативним блоками.

Установлено, що формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій є спеціально організованим педагогічним процесом цілеспрямованого розвитку особистості, який значно активізується за таких педагогічних умов: спрямованості соціально-гуманітарної роботи на розвиток толерантності як особистісно-професійної якості фахівців цивільного захисту; забезпечення активної толерантної діалогічної взаємодії між членами підрозділів МНС; створення толерантного виховного середовища.

5. Впровадження зазначених педагогічних умов у практику соціально-гуманітарної роботи з працівниками органів цивільного захисту передбачало проведення систематичних цілеспрямованих занять з урахуванням аксіологічного та особистісно-діяльнісного підходу у формуванні толерантності. Забезпечення активної толерантної діалогічної взаємодії між членами підрозділів МНС передбачало організацію дискусій, обговорення матеріалів журналів «Надзвичайна ситуація», «Пожежна безпека», проведення соціально-психологічних тренінгів, використання вправ, завдань, ситуацій, що сприяють оволодінню технікою толерантної взаємодії, конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях, формуванню соціально-психологічної стійкості, соціальної чутливості, розвитку адекватної самооцінки, почуття власної гідності, поваги досягнень інших, організації спільної діяльності особового складу в умовах екстремальних ситуацій. Створення толерантного виховного середовища втілювалося завдяки активізації роботи над організацією взаємостосунків на принципах толерантності між усіма суб'єктами виховного процесу. Активно проводилися бесіди, тренінги, психолого-педагогічні консультації з командирами підрозділів.

6. Формувальний етап експерименту підтвердив ефективність запропонованих педагогічних умов формування толерантності бійців особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. Це

виявилось у позитивній динаміці рівнів сформованості толерантності: високого рівня досягли 27% фахівців, зменшилась кількість (з 27% до 6%) працівників з низьким рівнем сформованості толерантності.

Результати проведеного дослідження дали підстави сформулювати методичні рекомендації щодо поліпшення формування толерантності в бійців особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій МНС України.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне вирішення усіх аспектів проблеми. До подальших напрямів наукового пошуку належать такі питання: вивчення окремих видів толерантності та шляхів їхнього формування; підготовка командирів підрозділів з надзвичайних ситуацій до організації толерантного середовища; вивчення та узагальнення зарубіжного досвіду розв'язання означеної проблеми.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Крук С. І. Сучасні погляди у визначення поняття «толерантність» / С. І. Крук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вінниця, 2009. – Вип. 28. – С. 287–290.
2. Крук С. І. Критерії сформованості толерантності у особового складу МНС / С. І. Крук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вінниця, 2009. – Вип. 29. – С.147–153.
3. Крук С. І. Створення толерантного виховного середовища як педагогічна умова формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій / С. І. Крук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вінниця, 2009. – Вип. 30. – С. 96–101.
4. Крук С. І. Толерантність як особистісно-професійна якість працівників МНС / С. І. Крук // Вісник Львівського державного університету безпеки життєдіяльності. – Львів, 2009. – № 3. – С. 221–225.
5. Крук С. І. Категорія «толерантність» як характеристика соціального життя суспільства / С. І. Крук // Молодь і ринок : щомісячний науково-педагогічний журнал. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2010. – № 3. – С. 71–76.
6. Крук С. І. Реалізація виховного процесу на засадах діалогічної взаємодії як педагогічна

умова виховання толерантності / С. І. Крук // Нова педагогічна думка: науково-методичний журнал. Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. – Рівне, 2010. – № 2. – С. 83–87.

7. Крук С. І. Аналіз результатів експериментального дослідження з формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. / С. І. Крук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Вінниця, 2010. – Випуск 32. – С. 152–159.

Матеріали конференцій:

8. Крук С. І. Усвідомлення значущості толерантності як професійної якості працівників органів МНС / С. І. Крук // «Політ-2010. Сучасні проблеми науки»: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, 7-9 квітня 2010 р. – Київ, 2010. – С. 205.

9. Крук С. І. Характеристика експериментального дослідження з формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій / С. І. Крук // «Новітні наукові досягнення – 2011» : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 17-25 березня 2011. – Софія, 2011 – Том 11: Педагогічні науки. – С. 26–28.

10. Крук С. І. Особливості формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій / С. І. Крук // Соціально-педагогічна робота в закладах освіти інклюзивної орієнтації: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 квітня, 2011. – Хмельницький, 2011. – С. 264–267.

Методичні рекомендації

11. Крук С. І. Формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. Методичні рекомендації для командирів підрозділів з надзвичайних ситуацій / С. І. Крук. – Рівне: Каліграф, 2010. – 28 с.

АНОТАЦІЇ

Крук С. І. Формування толерантності в особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2011.

Дисертаційна робота є теоретично-експериментальним дослідженням проблеми формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій.

У дослідженні з'ясовано сутність поняття «толерантність» крізь призму біологічного, лінгвістичного, філософського, політичного, етичного, психологічного, педагогічного підходів. Визначено структуру, критерії та рівні сформованості толерантності.

Представлено модель формування толерантності працівників МНС. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено педагогічні умови формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, а саме: спрямованість соціально-гуманітарної роботи на розвиток толерантності як особистісно-професійної якості працівників органів цивільного захисту; забезпечення активної толерантної діалогічної взаємодії між членами підрозділів МНС; створення толерантного виховного середовища.

Розроблено та експериментально апробовано методику реалізації педагогічних умов формування толерантності особового складу підрозділів з надзвичайних ситуацій, що охоплює компоненти методів та організаційних форм виховної роботи: бесіди, лекції, тренінгові заняття, аналіз проблемних ситуацій, ділові, комунікативні ігри, вправи, а також активні форми творчої взаємодії з командирами підрозділів з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: толерантність, підрозділи з надзвичайних ситуацій, формування толерантності, педагогічні умови формування толерантності, толерантне виховне середовище.

Крук С. И. Формирование толерантности у личного состава подразделений по чрезвычайным ситуациям. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2011.

Диссертационное исследование есть теоретико-методологическим исследованием проблемы формирования толерантности у личного состава подразделений по чрезвычайным ситуациям. Решение этой задачи есть актуальной для повышения качества профессиональной подготовки работников гражданской обороны в процессе организации социально-гуманитарной работы.

В работе осуществлён семантический анализ термина «толерантность»; раскрыта сущность данного феномена сквозь призму биологического, лингвистического, философского, политического, этического, психологического, педагогического подходов.

На основе анализа научной литературы толерантность определено как интегрированное

качество личности, возникающее в профессиональной и внепрофессиональной деятельности человека в процессе диалогического взаимодействия; характеризуется ценностным отношением к другим людям, независимо от их этнической, национальной или культурной принадлежности, терпимым отношением к иным взглядам, привычкам. Толерантность представляет установку на определенный тип отношений, который проявляется в поведении человека. Базируется на понимающем сопереживании, которое приводит к выяснению мотивов поступков другой стороны. Несогласие со взглядами, поведением партнера не приводит к конфликту, а предусматривает существование другого мнения как данности, сохраняя при этом внутренний покой, самоуважение. Толерантность проявляется в активном поиске точек соприкосновения и возможности выбора.

Толерантность – важное личностно-профессиональное качество работников гражданской обороны, поскольку при выполнении службы необходимо обладать выдержкой и самоконтролем; в непредвиденных ситуациях сохранять за собой ведущее положение. Для того, чтобы оставаться на современном профессиональном уровне, необходимо постоянно самосовершенствоваться как в профессиональном, так и в личностном плане. Поэтому социально-гуманитарная работа в подразделениях по чрезвычайным ситуациям должна быть направлена на формирование толерантности у личного состава.

Раскрыта структура толерантности, составляющими которой есть познавательный, чувственный, инструментальный компоненты. Наиболее значительными критериями толерантности выступают: когнитивный (знания о самом понятии «толерантность», о процессах толерантного взаимодействия, о способах предупреждения конфликтов в различных ситуациях), эмоциональный (чувства человека, которые выражаются в эмоциональном оценивании других взглядов, ценностей, поступков; осознании своих переживаний), поведенческий (использование позитивной лексики, проявление доброжелательности при общении в мимике и жестах, склонность к разнообразным вариантам поведения на основе понимания, сотрудничества, компромисса). Уточнены уровни сформированности толерантности у личного состава подразделений по чрезвычайным ситуациям: низкий (пассивный), средний (активно-ситуативный), высокий (активный).

Представлена модель формирования толерантности у бойцов МЧС, которая состоит из целевого, содержательного, деятельностного и результативного блока. В процессе экспериментальной работы теоретически обоснованы и практически апробированы педагогические условия, обеспечивающие формирование толерантных знаний, толерантных качеств и толерантного поведения у личного состава подразделений по чрезвычайным ситуациям: направленность социально-гуманитарной работы на развитие толерантности как личностно-профессионального качества работников органов гражданской обороны; обеспечение активного толерантного диалогического взаимодействия между членами подразделений МЧС; создание

толерантной воспитательной среды.

Разработана и экспериментально апробирована методика реализации педагогических условий формирования толерантности у личного состава подразделений по чрезвычайным ситуациям, включающая систему организационных форм воспитательной работы: лекции, беседы, тренинговые занятия, анализ проблемных ситуаций, деловые, коммуникативные игры, упражнения.

Анализ результатов констатирующего и формирующего эксперимента позволил проследить динамику изменения уровней сформированности толерантности у личного состава подразделений по чрезвычайным ситуациям. Полученные результаты свидетельствуют об эффективности предложенных педагогических условий формирования толерантности у личного состава подразделений МЧС. Систематическое и комплексное использование предлагаемой методики при проведении социально-гуманитарной работы способствует личностному развитию работников гражданской обороны, росту уровня сформированности толерантности.

Ключевые слова: толерантность, подразделения по чрезвычайным ситуациям, формирование толерантности, педагогические условия формирования толерантности, толерантная воспитательная среда.

Kruk S. I. The formation of tolerance in personal staff subsections in extraordinary situations. – Tapescript.

The dissertation on getting the scientific degree of an application of pedagogical sciences in specialization 13.00.07. – Theory and Methods of Education. – Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. – Ternopil, 2011.

The dissertation work is a research of theoretical experimental problems of tolerance formation in personal staff subsections in emergency situations.

In the dissertation the conception of 'tolerance' is cleared up through the prism of linguistic, philosophic, political, sociological, psychological, pedagogical approaches. The structure, criteria and generated tolerance levels are defined. The pedagogical conditions of tolerance formation are theoretically based and experimentally checked in personal staff subsections in emergency situations, such as: directivity of socio-liberal work of tolerance development as personal-professional quality of civil agency security's employers, providing active tolerance dialogic interaction between the Ministry of Emergency Situation and section members, the formation of educational environment.

The programme, concerning tolerance formation in personal staff subsections in emergency situations is made and experimentally tested, it includes the system of organizing forms of educational work: the training classes, the analysis of problematic situations, business, communicative games, exercises, conversations and also active forms of creative interaction with the commander of sections in

emergency situations.

Key words: tolerance, personal staff subsections in emergency situations, tolerance formation, pedagogical conditions, tolerant educative environment.

Підписано до друку 17.05.2011 р. Формат 60x90/16
Папір друкарський. Друк RESO.
Ум. друк. арк. 0,9.
Наклад 100 примірників.

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2.